

En läsning av Martha Nussbaums *Cultivating Humanity*

When we ask about the relationship of liberal education to citizenship we are asking a question with a long history in Western philosophical tradition. We are drawing on Socrates' concept of examined life, on Aristotle's notions of reflective citizenship and above all on Greek and Roman Stoic notions of an education that is 'liberal' in that it liberates the mind from the bondage of habit and custom, producing people who can function with sensitivity and alertness as citizens of the whole world. This is what Seneca means by the cultivation of humanity (Nussbaum 1997, s 8).

Idén om medborgaren som en (upplyst) bildad person har präglat det västerländska tänkandet om utbildning och dess samhällliga roll. Hos Immanuel Kant och den tyska *bildningsfilosofin* i den kontinentala upplysningstraditionen, John Stuart Mill i den engelska traditionen liksom hos John Dewey i den amerikanska traditionen finns ett intimt samband mellan medborgarskap och (ut)bildning (jfr Nussbaum 1997, s 8). Vår egen demokrati, det sätt med vilken demokratin framträdde och utvecklades i det svenska välfärdssamhället är nära relaterat till utvecklingen av utbildning. Utbildning har varit en vital aspekt av demokratin inom välfärdssamhällena.

Högre utbildning och medborgarskap

I detta nummer av *Utbildning & Demokrati* fokuseras debatten om de högre utbildningarna och universiteten i syfte att bidra till en diskussion om de historiska och rumsliga villkoren för universitetens och högskolornas etablering och utveckling av demokratin. Detta tema är nära förknippat med en pågående samhälllig och filosofisk debatt om medborgarskap, som kretsar kring frågan vad som menas med medborgerligt deltagande och vilka villkoren för detta deltagande är. I *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (1997) introducerar Martha Nussbaum en debatt om de högre utbildningarnas roll för utvecklingen av en allmän medborgerlig bildning. Det finns inom det amerikanska universitetsväsendet ett ganska omfattande inslag av vad som kan kallas för en allmän medborgerlig bildning – *liberal education*. Nussbaum relaterar *liberal education* till med-

borgarskap inom ramen för ett deliberativt demokratiskt perspektiv och levererar ett filosofiskt argument för vad de grekiska och romerska antika idéerna om att ”odla det mänskliga” kan betyda i dag. Nussbaums bok blev ett tungt inlägg i en ganska infekterad debatt vid de amerikanska universiteten om innebörden av *liberal education*.

Nussbaums diskussion i *Cultivating Humanity* tillsammans med hennes tidigare arbeten är inlindat i en angelägen och ofrånkomlig fråga om hur vi självkritiskt kan förnya våra traditioner. Förnyelsen av våra traditioner faller tillbaka på oss själva, det är vi (och ingen auktoritet) som måste reformulera våra praktiker och när vi gör det tvingas vi ta ett etiskt ansvar för omtolkningen av vår historiska horisont. Denna angelägenhet och det ofrånkomliga problemet att självkritiskt förnya våra traditioner berör medborgarbegreppet och reser frågan vad som menas med en god medborgare och vilka kapaciteter medborgarna bör besitta? I ett vidare sammanhang hör denna fråga ihop med vad vi menar med förnuft och det är nära förknippat med Nussbaums tidigare författarskap; *The Fragility of Goodness* (1986), *Love's Knowledge* (1990) and *The Therapy of Desire* (1994).

Cultivating Humanity (och andra nämnda arbeten) skall alltså förstås inom ramen för ett specifikt antagande, nämligen nödvändigheten av att vi självkritiskt rekonstruerar våra traditioner. Och detta antagande tar utgångspunkt i en aristotelisk tradition, med Sokrates ord: "*the unexamined life is not worth living*". Detta sätt att förstå Nussbaum öppnar för att tolka *Cultivating Humanity* om ett sådant bidrag. Det är ett bidrag till vår självkritiska reformulering av våra traditioner i flera avseenden. Till att börja med är *Cultivating Humanity* ett inlägg i debatten om *liberal education* vid de amerikanska universiteten, det är ett övervägande om ett möjligt förhållningssätt till den akademiska striden som i USA kommit att kallas *kulturkriget*.

Som klassiskt skolad filosof vänder Nussbaum upp och ner på konventionellt giltiga begrepp och visar att den konservativa kritiken mot utvecklingen vid de amerikanska universiteten kan liknas vid den kritik som Aristofanes en gång gav Sokrates. På samma sätt som då hänvisar en konservativ kritik idag till en given kanon av texter som inte får ifrågasättas.

Liberal education dominerades tidigare av studier i västerländsk kultur, där ämnen som filosofi, samhällskunskap, kulturhistoria, litteratur och konst utgjort det huvudsakliga innehållet. Den bärande idén med *liberal education* var att de studerande skulle skapa sig en uppfattning om sin plats i samhället och den egna kulturen och att en sådan uppfattning i sin tur skulle ge en insikt om vilka rättigheter och skyldigheter man hade. Vid de amerikanska universiteten skedde under 1980- och 1990-talen en explosionsartad utveckling av nya kurser om kvinno- och manshistoria, liksom om de svartas, de homosexuellas och andra minoriteters historia. De studerandes krav på att få

insikt i andra sätt att leva och andra religioner ledde till att *liberal education* kom att få en helt ny inriktning. Den konservativa kritiken hävdade att denna utveckling bara var uttryck för en trendig identitetspolitik och att det vore bättre om man höll sig till den traditionella ”läroplanen” med traditionell litteratur – baserad på en västerländsk kanon. Det verkar också som om dessa ”nya” kurser i första hand har inriktats på gränssättande av olika slag, såväl geografiska och kulturella som etniska och sexuella. På så sätt har också identitetspolitiska problem kommit att bli centrala och frågorna har kommit att kretsa kring vad det är som utmärker de egna förhållandena i relation till andra. Nussbaum fångar den amerikanska ”kulturkampen” och misstänksamheten mot ett mer självständigt tänkande, där det kritiska ifrågasättandet ersatt bekräftelse, mot bakgrunden av Aristofanes pjäs *Molnen*. I Aristofanes berättelse antas Athens unga medborgare förledas av Sokrates att ifrågasätta sina auktoriteter och traditioner. De ungas uppbrott mot konventionella auktoriteter, traditioner och värden leder i *Molnen* till fördärv, den ”huvudlösa” kritiken av stolta traditioner framställs som en säkerhetsrisk för det Atenska samhället. Med denna introduktion öppnar Nussbaum för frågan vad för slags medborgare som de amerikanska universiteten är delaktiga i att form. Vi kan inte, enligt Nussbaum, förstå vad som sker vid de amerikanska universiteten om vi inte samtidigt frågar vilken den grundläggande synen på demokrati är och vilken innebörd man vill lägga i medborgarbegreppet. Hennes sätt att introducera problemet lägger också grunden till att försvara en reformering av *liberal education* med utgångspunkt i klassisk filosofi. Nussbaums bidrag tar utgångspunkt i Sokrates ideal om att man *självkritiskt bör ifrågasätta våra egna traditioner*, i Senecas ideal om att *odla det mänskliga*, i Aristoteles ideal om *reflekterande medborgarskap* och Diogenes *världsmedborgartanke*.

Nussbaums författarskap är också ett bidrag till vår självkritiska rekonstruktion av våra traditioner i den meningen att hon erbjuder ett alternativ till en neo-aristotelisk kommunitär tolkning av den klassiska filosofin (jfr MacIntyre 1981). Hennes tolkning av den antika grekiska och romerska filosofins konception av förnuft är också ett alternativ till Michel Foucaults post-moderna tolkning av den antika grekiska och romerska filosofin. Innebörden av detta är att Nussbaums deliberativa demokrati formuleras inom ramen för en modern filosofidiskurs men erbjuder ett vidare begrepp för vad vi bör mena med förnuft, än ett traditionellt modernt förnuftsbegrepp.

Alasdair MacIntyre (1981) tecknar en historisk bild av hur emotivism kommit att förankras i den moderna kulturen, att moral inte längre är vad det en gång varit och att detta markerar en degeneration och kulturell förlust. MacIntyres historiska redogörelse har en kritisk intention och avsikt att visa varför den kulturella förlusten av den aristoteliska etiken och traditionen har

uppstått. Inom ramen för upplysningen som tradition har man försökt skapa universellt giltiga moraliska principer och detta är anledningen till att de aristoteliska dygderna kollapsat. Det är alltså upplysningsprojektet som lett till emotivism, enligt MacIntyres historiska berättelse.

Either one must follow the aspirations and the collapses of the different versions of the Enlightenment project until it there remains only the Nietzschean diagnosis and the Nietzschean problematic or one must hold that the Enlightenment project was not only mistaken, but should never have been commenced in the first place. There is no third alternative (MacIntyre 1981, s 111).

Nussbaum är rädd för att vi utvecklar en kultur som okritiskt övertar en befintlig tradition och hotet mot en Sokratisisk attityd, att kritiskt ifrågasätta givna värderingar, kommer från dem som vill ersätta upplysningens tradition med (separatistisk) identitetspolitik. Med ett identitetspolitiskt synsätt betraktas, enligt Nussbaum, "difference as something to be affirmed rather than understood" (s 110).

We are now trying to build an academy in which women, and members of religious and ethnic minorities, and lesbian and gay people, and people living in non-western cultures can be seen and also heard, with respect of and love, both as knowers and as objects of study, an academic in which to be a "fellowness" need not mean being called a "courtesan", an academy in which the world will be seen to have many types of citizens and in which we can all learn to function as citizens of that entire world.

Inevitably there is pain and turmoil in these attempts to bring about change, and not all proposals for change are healthy ones. Some faculty pursue the diversification of the curriculum in a way that ultimately subverts the aims of citizenship, focusing on interest-group identity politics rather than on the need of all citizens for knowledge and understanding. Some, too, have become unjustly skeptical of the rational argument, thinking of its abuses as if they were part of the essence of rationality itself (Nussbaum 1997, s 7)

Nussbaum erbjuder oss ett alternativt upprop, en alternativ vädjan och ett alternativt förhållningssätt till historien. Det är till att börja med en kritik mot den moderna filosofins begränsning av moralbegreppet men utan att de aristoteliska texterna ställs i ett motsatsförhållande till upplysnings filosofins texter. Vi bör, menar Nussbaum, inte göra oss av med upplysningens tradition. I Nussbaums perspektiv betraktas aldrig relationen mellan universalism och partikularism som ett antingen eller förhållande, hon "kliver bortom" kampen mellan upplysningsfilosofins universalistiska perspektiv på kunskap,

normer och värden, demokrati och medborgarskap, och komunitära perspektiv på kunskap, normer och värden, demokrati och medborgarskap.

I Europa har den konservativa komunitära neo-aristoteliska kritiken av modernitet och konceptionen av upplysning byggt på den vändning som (i Heideggers följe) ställt vår tillhörighet i en tradition, kultur och gemenskap i ett motsatsförhållande till modernitet. Modernitet har närmast tillskrivits en obönhörlig utveckling mot alienation. I Nussbaums författarskap finns inte denna motsättning mellan en aristotelisk tradition och upplysningens tradition, det är snarare så att den aristoteliska traditionen radikaliseras via en dialog med upplysningsfilosofin. Den aristoteliska insikten om att vi är knutna till lokala traditioner, gemensamma normer och värden och att det vi kallar kunskap har kulturella dimensioner (en form av partikularism) leder i Nussbaums författarskap till att den sokratiska attityden är nödvändig (en forma av universellt antagande).

Om vi bara förstår och beskriver människan som bunden till lokala och kulturella sammanhang bortser vi enligt Nussbaum från att den antika grekiska och romerska filosofins idé om att ”odla det mänskliga” handlade om att erkänna värdet av mänskligt liv oavsett var det framträder, att se på oss själva som förenade av en allmän mänsklighet – förmågan att resonera. Eftersom MacIntyre sätter den aristoteliska etiken och traditionen i motsats till universalism, kritisk reflektion och upplysningsfilosofi kan han inte re-konstruera den antika klassiska filosofins förnufts och rationalitetsbegrepp inom ramen för den moderna upplysningstraditionen.

En av de mest *upplysande* innebörderna av att läsa Nussbaums arbeten är att hennes författarskap ger mig chansen att kritiskt reflektera över hur vi gör rättvisa åt våra kulturella resurser, däribland den västerländska filosofin. Hennes stil är öppen snarare än tillsluten och skapar utrymme för läsarens egna tankar och det stämmer väl överens med temat som genomsyrar så mycket av hennes författarskap; att vi själva tillsammans med andra måste söka oss en väg till förståelse av rätt och fel.

Nussbaum ser det som filosofins uppgift att rättfärdiga en form av rationalitet som försvarar praktiskt och politiskt förnuft från att domineras av en vetenskapligt baserad teknologi. Filosofin kan härmed fungera som en korrektion av en specifik form av modern ”osanning”: dyrkan av den vetenskapliga metoden och vetenskapens anonyma auktoritet. Filosofins uppgift kan därmed också sägas vara att re-etablera medborgens viktigaste uppgift; att genom deliberation kritiskt överväga ett samhälles normer och värden – att använda sitt förnuft, det vill säga att använda sitt omdöme. Universitetens uppgift är att utveckla denna medborgerliga förmåga att kritiskt överväga den egna kulturens normer och värden.

I den fortsatta presentationen av Nussbaums *Cultivating Humainty* tar jag utgångspunkt i tre frågor. Till att börja med, frågar jag hur vi kan förstå relationen mellan *campus* och *polis* – utbildning som institution och samhälle? Den andra frågan tar utgångspunkt i att Nussbaum i *Cultivating Humanity* argumenterar för att empati och inlevelseförmåga (*narrative imagination*) är en förutsättning för vår förmåga att odla vår (med)mänsklighet och att denna empati utvecklas via poesin och den litterära konsten. Frågan är hur vi skall förstå relationen mellan filosofi och litteratur, filosofi och konst? Vad erbjuder litteraturens språk som inte filosofin förmår att formulera? Den tredje frågan handlar om konceptionen av världsmedborgarskap och hur ett världsmedborgerligt medlemskap relateras till *difference*.

Campus och polis

Nussbaums försvar för allmän medborgerlig bildning bygger på det grekiskt sokratiska och det romerskt stoiska argumentet att universiteten har en avgörande betydelse för utvecklingen av ett samhälles demokrati. Demokratien försvagas om den bara betraktas som ett möte mellan olika intresseyttringar, för att demokratien skall förstärkas krävs att vi inser att endast genom diskussion vi kan bekräfta en politisk ståndpunkt. Det är en gammal liberal idé att åsikter som aldrig stöter på något motstånd förlorar kraft, oavsett hur goda eller riktiga de är. Universitetens huvudsakliga demokratisyftande uppgift är att utveckla människors förmåga att ta ansvar för sin tankar och kritiskt granska det egna samhällets normer och värden.

Nussbaum fokuserar de högre utbildningarnas möjligheter att skapa (*produce*) medborgare med specifika kapaciteter; förmågan att kritiskt överväga våra egna traditioner, förmågan att ”se” sin egen kulturella identitet utan att negligera det som förenar oss med ”fellow citizens” världen över och förmågan att leva sig in i andra människors levnadssätt. Ett fullvärdigt medborgarskap är ett medborgarskap som griper in i det pågående samhällets relation till det förflutna och förväntan på framtiden. Hon belyser i och med detta utbildningens politiska och moraliska dimension och uppfattar människan som en samhällsvarelse – en *zoon politikon*.

I sin konklusion använder Nussbaum ett citat från Walt Whitman (s 293) som reflekterar föreställningen av det moderna som något ständigt övergående (i motsats till evigt eller beständigt) och framtiden som något möjligt nytt eller annat. Detta reflekterar i sin tur hennes centrala fråga hur vi självkritiskt skall reformulera våra traditioner och ramar in hennes argument att utbildning måste *fostra* studenterna till kritiskt resonerande och kritiskt väljande människor.

Utgångspunkten är att demokratin kräver att vi för genomtänkta resonemang om allmänna angelägenheter och den förutsätter (i Sokrates anda) alla människors förmåga att resonera men den förmågan är inte en gång för alla given och i detta sammanhang betraktas utbildning som en av demokratin mest betydelsefulla institutioner. Samtidigt kan man vara kritisk till hennes sätt att kvalificera utbildnings-, medborgar- och demokratibegreppen och det sätt som de relateras till varandra i den meningen att det riskerar att välta över i ett förmynderi.

Det ligger också snubblande nära att medborgerlig bildning ses som skilt från *utövandet av medborgarskap*. Om det akademiska livet skall forma (*produce*) medborgare med förmågan att kritiskt överväga den egna traditionens normer och värden kan utbildning inte bara betraktas som en förberedelse för något som kommer senare eller utanför ”campus”. Utbildning eller det akademiska livet måste ses som något som griper in i en deliberativ rekonstruktion av ett samhälles kunskaper, normer och värden. Och i det ljuset kommer respekten för studentens röst i ett helt annat läge.

Inlevelseförmåga och empati – *Narrative imagination*

Nussbaum skriver att världsmedborgerligt medlemskap utvecklas på bästa sätt genom att studera litteratur där både de välkända västerländska klassikerna och nya litterära verk behandlas i en deliberativ och kritisk anda. För att kunna utöva ett globalt medborgarskap måste vi ha inlevelseförmåga och förmåga till empati. Vi måste kunna föreställa oss vad det innebär att vara i en position som inte överensstämmer med vår egen, vad det innebär att leva under andra förhållanden, etc. Det handlar inte om att bli identisk med ”den Andra(e)”, mötet med en annan människa innebär alltid att den andra över-skrider mig och jag kan inte ta någon annans upplevelser i besittning. Men det handlar om förmågan att utveckla en *förståelse* för känslor, önskningar och begär som avviker från våra egna.

Much teaching in literature in the current academy is inspired by the spirit of identity politics. Under the label “multiculturalism” – which can refer to the appropriate recognition of human diversity and cultural complexity – a new antihumanist view has sometimes emerged, one that celebrate difference in an uncritical way and denies the very possibility of common interests and understandings, even of dialogue and debate, that take one outside of one’s own group. [...] The world-citizen view insists on the need for all citizens to understand difference with which they need to live (s 110).

I kapitel tre, "Narrative imagination" (s 85-112) diskuterar Nussbaum innebörden av att lära känna den egna kulturen och konfronteras med dess kontingens. Den politiska förtjänsten av litteraturen är att den "can transport us, while remaining ourselves, into the life and thought of that other and myself and making them comprehensible, or at least more nearly comprehensible" (s 111). När jag läste detta kapitel ställde jag frågan: Vilken är relationen mellan filosofin och den litterära konsten? Vad erbjuder oss romanen och poesins språk som inte filosofin erbjuder?

Filosofins och den litterära konstens förhållande till varandra

När jag studerat Nussbaums författarskap har jag förstått hon tar utgångspunkt i ett praktisk visdomsbegrepp som omfattar hela personen och där förnuft och rationalitet inte är skilt från värderingar, känslor och begär. I stället för vetenskapens epistemiska förnuft sorterar den praktiska visdomen under ett situationsanpassat förnuft.

Det har utspelat sig en strid mellan filosofi och poesi som löper hela vägen tillbaka till Platon. Wittgenstein och Heidegger försökte formulera i vilka termer filosofin lider nederlag mot poesin. Den nietscheanska identifieringen av poeten (*the maker*) snarare än vetenskapsmannen (*the finder*) som mänsklighetens hjälte vänder upp och ner på den traditionellt moderna synen på relationen mellan filosofi och den litterära konsten och poesin och undergräver filosofins primat. Mer generellt handlar det om poeten som den som undviker allt som är i närheten av en filosofi som beskriver livet som något stabilt. Richard Rorty (1989) avfärdar, i Nietzsches, Heideggers och Derridas' (och Blooms) efterföljd, all form av universalism och hävdar att det inte finns några filosofiska antaganden som förenar människor i (västerländska) liberala samhällen. Det är gemensamma vokabulär och "common hopes" som förenar individer i liberala samhällen. För att behålla en social tilltro måste medlemmarna i ett samhälle ha förmågan (och möjligheten) att formulera en berättelse för varandra om hur samhället möjligen skall förbättras. Tilltron till ett bättre liv är en form av "liberal hope" och det sätt med vilket det formuleras (dess retorik) är privat ("private ironists").

Relationen mellan filosofi och poesi, filosofi och den litterära konsten, har på ett eller annat sätt framställts i motsatsförhållande. Antingen med filosofins primat eller med filosofin som underordnad den litterära konsten. I Nussbaums författarskap finns ingen sådan distinktion. Hon menar, liksom Rorty, att om vi vill se exempel på svårigheten i att handla med gott omdöme måste vi gå utanför de filosofiska texternas ofta tillrättalagda skolexempel. I *Fragility of Goodness* (1986) använder Nussbaum det antika dramat och i

Love's Knowledge (1990) använder hon den moderna skönlitteraturen för att visa komplexiteten i de situationer som kräver av oss att vi handlar med gott omdöme. Hon visar hur poesins exakthet är mycket mer sofistikerad än moralfilosofins logiska formalismer. Men hon avfärdar inte universalism, på samma sätt exkluderar aldrig det konkreta det som är generellt i Nussbaums texter.

Etisk läsning och samhälleligt politiskt engagemang

Den klassiska antika filosofin skilde aldrig ut känslor, begär, normer och värden från förnuft och rationalitet. Nussbaum menar att tänkandet, kognitionen eller det vi kallar vår förståelse är "otänkbart" utan inlevelseförmåga. Titeln till den svenska utgåvan av ett urval av Nussbaums texter fångar väl denna ömsesidiga relation den heter *Känslans skärpa och tankens inlevelse* (1995). Medan tanken behöver en inlevelseförmåga har den känsla som blivit föremål för reflektion en skärpa. Den litterära konsten erbjuder grundläggande förutsättningar för en allmän samhällelig inlevelse förmåga på sätt som det grekiska dramat. Nussbaum liknar det antika grekiska dramat (sorgespelen såväl som komedin) vid samhälleliga festivaler med stor betydelse för och en given plats i det offentliga livet. Det antika grekiska dramas sorgespel kretsade så väl kring livets möjligheter som dess svagheter. Det förflyttade åskådarens föreställningar mellan likheter och skillnader, erkännande och utanförskap, främlingskap och igenkännande och bidrog till att utveckla en respekt för andras röster och rättigheter genom att påminna sin publik om att "den Andra(e)" både var en agent och ägde en irreducerbar komplexitet.

Etik handlar om de vanor, seder och förhållningssätt som formar och definierar vår *praxis*. Politik handlar om våra offentliga liv, med de komunitära band som på en gång förenar och särskiljer oss. Det finns med andra ord en ömsesidig relation mellan etik och politik. Enligt Nussbaum är litteraturen en "narrativ" resurs i vanor, seder och förhållningssätt kan relateras till andra vanor, seder och förhållningssätt och på så sätt utgöra en grogrund för våra etiska erfarenheter.

[...] we will conclude that it is essential to put the study of literature at the heart of a curriculum for citizenship, because it develops arts of interpretation that are essential for civic participation and awareness (s 97).

Relationen mellan filosofi och litteratur hänger ihop med hennes syn på relationen mellan det universella och det partikulära, det generella och konkreta. Nussbaum är på sätt och vis relativist, det partikulära går före det universel-

la, men hon avvisar inte universella idéer och värden. På samma sätt kan man säga att det allmängiltiga fungerar som en terräng åt det konkreta. Det generella är helt enkelt dunkelt och kan inte kommunicera om det inte förverkligas i en konkret bild och en konkret bild eller beskrivning oartikulerad om den inte innehåller några generella termer. Den litterära konsten är många gånger konkreta uttryck för våra filosofiska frågor, politiska och moraliska problem, men vilka föreställningar kan olika val av litteratur leda till? Nussbaum förordar en pluralism av litterära genrer, där såväl de västerländska klassikerna som nya litterära verk behandlas.

If literature is a representation of human possibilities, the works of literature we choose will inevitably respond to, and further develop, our sense of who we are and might be (s 106).

Frågan handlar inte bara om vilken litteratur vi väljer att behandla, frågan handlar om på vilka grunder vi väljer bland olika texter och vilka innebörder vi tillskriver de texter vi använder i undervisningen.

In a world-citizen version of multiculturalism, the ethical argument for adding a work such as *Invisible Man* to the curriculum will be Ellison's own argument: that our nation has a history of racial obtuseness and that this work helps all citizens to perceive racial issues with greater clarity. In the identity-politics version of multiculturalism, by contrast, the argument in favor of *Invisible Man* will be that it affirms the experience of Afro-American students. This view denies the possibility of the task Ellison set out himself: "of revealing the human universals hidden within the plight of one who was both black and American" (s 110).

På sätt och vis är boken en slags vän som man väljer att tillbringa tid tillsammans med, men i Nussbaums perspektiv bör vi förhålla oss kritiskt reflekterande till litteraturen och utveckla ett sokratiskt förhållningssätt i litteraturundervisningen. Filosofin erbjuder alltså ett förhållningssätt till litteraturen. Vi kan inte ignorera de litterära verkens sociala och historiska dimensioner och därmed deras (implicita) politiska och moraliska värden, litteraturens innebörd av "etiskt verk". Nussbaum refererar till en tolkning av den klassiska berättelsen om *Robinson Crusoe* (s 106) och hävdar att även om vi negligerar den sociala och historiska dimensionen av en dylik klassiker är det en politisk moralisk handling per se.

Mr Foe (1987), skriven av den sydafrikanska författaren John M Coetzee, är ett exempel på en etisk tolkning av en standardtext som möjligen kan exemplifiera Nussbaums argument. Med berättelsen om *Robinson Crusoe* tar han utgångspunkt i en västerländsk urmyt om kolonialism och för upp

frågan om kolonialism, slaveri och eurocentrism på den politiska och moraliska agendan. Enligt min erfarenhet innebär Coetzees författarskap en helt ny innebörd av litteraturens angelägenhet som kan influera även vårt sätt att läsa. Jag skall helt kort antyda vad jag menar därför att det reflekterar Nussbaums avsikt med att se litteraturen som en världsmedborgerlig bildningskälla.

Coetzees *Järnålder* (1990) exemplifierar vad en etisk läsning möjligen kan innebära. Det är berättelsen om den cancersjuka mrs Curren som skriver ett brev hem till sin dotter i USA. Brevet – som utgör själva romanen – är avsett att nå dottern efter moderns död. Det är mrs Currens sista önskan och för att kunna förverkliga detta sätter mrs Curren sin tilltro till en trashank vid namn Verceuil, som en dag av en händelse bosatte sig i mrs Currens trädgård. Verceuil har med andra ord inget att göra med mrs Currens nuvarande eller tidigare liv, han är en dagdrivare som inte har någon anledning att vara lojal mot mrs Curren eller den medelklass som hon tillhör. Ändå anförror hon Verceuil brevet, sitt testamente, väl medveten om att han inte har någon som helst anledning att sympatisera med henne. Och detta är på samma gång något av ett villkor, hon måste lita på honom just i och med att hon ”egentligen” inte kan lita på honom. Det är också vad vi kan kalla en etisk handling eller ett etiskt ”verk”. Det är ett etiskt verk i den meningen att mrs Currens handling sker utan att hon förväntar sig att få något tillbaka och utan att hon identifierar sig med Verceuil eller han med henne, det sker liksom i blindo. Man kan se mrs Currens handling som en ren tillit, ja en kravlös och förutsättningslös kärlek utan ambitioner att ta den andre i besittning. Mrs Currens etiska handlande illustrerar möjligen ett villkor för världsmedborgartanken i vårt samhälleliga ”gytter” av ”andra”.

Det är på denna punkt som Coetze ”öppnar ögonen” på läsaren och plötsligt framstår litteraturen som ett knippe etiska relationer som ständigt överskrider varandra i vilket läsaren själva alltid står ensamma kvar med ett ansvar för vad vi gör med de texter vi valt att bekanta oss med. Litteraturen omfattar mitt eget förhållande till texten, författarens relation till den berättelse han eller hon skapar samt gestalterna i berättelsen och deras relationer till varandra. I varje sådan relation överskrider den andre ”jaget”, det läsande jaget, författarjaget och gestalternas jag. Den mening som jag tillskriver texten är alltid en reduktion av textens möjliga mening(ar), berättelsen kommer att få långt fler innebörder än den eller de innebörder som författaren hade för avsikt att ge den. Det kan heller aldrig vara tillräckligt att reducera mötet mellan mrs Currens och Verceuil till en funktion av mötet mellan den ”vita medelklassen” och (antar jag) den ”svarta arbetarklassen”. Litteraturens angelägenhet kan ses som en arena för etiska erfarenheter och det är med utgångspunkt i en sådan arena, bland annat, politiken formuleras. En etik

som utan att föreskriva principer för vårt handlande tvingar oss att erkänna ”den Andra(e)” och det annorlunda och ta ansvar för detta möte. Det är med andra ord hos läsaren som ansvaret för politiken ligger, politiken ligger inte i litteraturen – den ligger i händerna på läsaren.

Världsmedborgarskap och att odla det mänskliga

Förutsätter Nussbaums världsmedborgartanke en särskild kulturform eller ett specifikt samhälle? Jag relaterar Nussbaums klassiskt filosofiska försvar för en reformering av en allmän medborgerlig bildning till den amerikanska pragmatisten John Dewey vars författarskap i många stycken behandlar relationen mellan demokrati, medborgarskap och utbildning. I hans klassiska verk *Democracy and Education* (1916, som numera finns översatt till svenska *Demokrati och utbildning*, 1999) är utbildningens potentiella roll att bidra till utvecklingen och etableringen av ett samhälles demokratiska livsformer central. Med Deweys ord är det en samhälls- och livsform enligt vilken ”the public has to define itself” (Dewey 1927). Kommunikation är en viktig aspekt av Deweys konception både av demokratibegreppet och utbildningsbegreppet. Liksom Sokrates, enligt Nussbaum, ”brought philosophy from the heavens down to earth” förstod Dewey sanning som något som formades inom ramen för det offentliga samtalet. Men vilka former av samhällen förutsätter Dewey och Sokrates föreställningar av demokrati? Förutsätter det sokratiska demokratiperspektivet ett samhälle där man fortfarande kommunicerar ”face-to-face”? Åtminstone till viss del skulle jag argumentera för att detta förhållande är avgörande för Deweys demokratiperspektiv. Frågan är också om Nussbaums ”classical defense of reform of liberal education” på ett liknande sätt förutsätter en (liberal) demokratisk kultur? De män som samlades vid torget i det antika Aten kunde i en vid mening betrakta varandra som ”grekiska män”, där alla var av samma sort. Dagens politiska verklighet i Östeuropa, de Baltiska länderna och före detta Sovjetunionen för att bara nämna några exempel, ger vid handen att en universell liberal demokrati långt ifrån är fullständig. Den globala trenden att utvecklingen går mot demokrati är visserligen verklig men det finns samtidigt en motsatt utveckling där olika grupper hävdar olika former av gränssättanden. Det är språkliga, religiösa, nationella och geografiska, etniska och kulturella. I den traditionellt liberala filosofin har skillnad hanterats som om människor var olika endast i fråga om omständigheter och att människor ”underneath, their desire, aims, and emotions were the same” (Nussbaum 1997, s 92). Men skillnad kan uppfattas mer dramatiskt så som skillnad i övertygelser, skilda meningar och olika

föreställningar, skilda intentioner och i sin mest extrema form som inkommensurabla. Hur relaterar vi detta till en världsmedborgartanke?

Ett sätt att förstå Nussbaums argument kan vara att ta utgångspunkt i följande. Jag är en världsmedborgare och måste därför ta ansvar för mina lokala handlingar som om de skulle påverka människor jag aldrig möter eller kommer att möta, människor som lever långt ifrån min geografiska tillhörighet eller människor som kommer att leva i en annan generation, senare än mitt liv. Det är därmed inte nödvändigt att alla andra ser sig som världsmedborgare.

Ett annat sätt att begripa Nussbaum är att säga att vi bortsett från alla skillnader och olikheter delar något allmänt och grundläggande. Det finns en rad frågeställningar som människor i olika tider och vid olika platser formulerat och försökt att besvara. Vad är det goda livet, hur är ett samhälle möjligt, hur skall man hantera relationen mellan frihet och trygghet, mellan omsorg och självständighet? Hur skall utbildningen utformas för att ett samhälle inte skall falla sönder eller stelna? Människor har alltid resonerat kring liknande frågor och kommer troligtvis också att fortsätta med det. När vi rekonstruerar och reformulerar dessa resonemang så som de möter oss i skärningspunkten mellan det förflutna och framtiden deltar vi i (odlar) en (allmän) mänsklighet som försöker komma till rätta med hur vi skall forma våra liv på ett bättre sätt. Det är Nussbaums poäng och den bottnar i den sokratiska/stoiska medborgartanken som kräver en respekt för människans förmåga att resonera. Denna form av respekt är ett erkännande av skillnad (difference) utan att vara ett rent proceduralt argument för vilka villkor som skall ligga till grund för ett demokratiskt medborgarskap. "For democracy not only requires institutions and procedures; it also requires a particular quality of vision" (s 88) och våra universitet borde "promote a compassionate vision of difference" (s 89). För Nussbaum utgör, som jag redan pekat på, litteraturen en förutsättning för en sådant deltagande, för att inte säga medlidsam, inlevelse.

In the conventional culture of fifth-century B.C. Athens, recognition that Athenian customs were not universal became a crucial precondition of Socratic searching. So long as young men were educated in the manner of Aristophanes' Old Education, an education stressing uncritical assimilation of traditional values, so long as they marched to school in rows and sang the old songs without discussion of alternatives, ethical questioning could not get going. Ethical inquiry requires a climate in which the young are encouraged to be critical of their habits and conventions; and such critical inquiry in turn, requires awareness that life contains other possibilities (s 54).

Det är ett stycke i *Cultivating Humanity* som på ett lite spännande sätt pekar på innebörden av att vi reflekterar över dels våra historiska berättelser och dels våra för givettagna traditioner. Hon refererar till den femte boken i Platons *Republiken* i vilken Platons karaktär Sokrates formulerar ett argument för att kvinnor skall ges lika tillgång till utbildning som män.

Here Socrates begins by acknowledging that the idea of women's receiving both physical and intellectual education equal to that of men will strike most Athenians as very weird and laughable. [...] But then reminds Glaucon that many good things once seemed weird in just this way. For example, the unclothed public exercise that Athenians now prize as a norm of manliness once seemed foreign, and the heavy clothing that they think barbaric once seemed natural. However, he continues, when the practice of stripping for athletic contests had been in effect for some time, its advantages were clearly seen – and then "the appearance of absurdity ebbed away under the influence of reason's judgement of the best". So it is with women's education, Socrates argues. Right now it seems absurd, but once we realize that our conventions don't by themselves supply reasons for what we ought to do, we will be forced to ask our selves whether we really do have good reasons for denying women the chance to develop their intellectual and physical capacities (Nussbaum 1997, s 54-55).

Nussbaum argumenterar för historiska jämförelser som kan ta udden av en missvisande föreställning av att något är naturligt givet eller förledande för givettaganden som inramar många praktiker. Syftet är att "make our society a more reasonable one" (jfr s 55). En kritiskt ifrågasättande utbildning är viktigare än erkännande genom utbildning. Det är viktigare att utveckla en förståelse för mänsklig mångfald än skapa separatism. Det är viktigt att utveckla en kultur av kritiskt tänkande som kan överskrida en snäv kontextualism (och relativism); klass, genus, etnicitet, och resa frågan hur vi kollektivt och individuellt kan ta ansvar för vår gemensamma demokrati.

Avslutning

Jag har främst uppehållit mig vid att försöka resonera om de idéer om medborgerlig bildning som Nussbaum levererar och det sätt hon motiverar dem, de utgör dock inte hela boken. Nussbaums reste under 1990-talet runt bland de amerikanska universiteten för att analysera vad de nya kurserna innehåller och vad som händer vid de amerikanska universitets- och högskolefakulteterna. Dessa studier utgör ett empiriskt underlag för resonemanget i *Culti-*

vating Humanity. Hon avvisar den skräckpropaganda mot de amerikanska universiteterna som utvecklades i samband med "kulturkriget.

Hennes bok är ett intressant bidrag till vår egen debatt om kvaliteten i universitetens och högskolornas verksamhet. De svenska universiteterna har aldrig haft någon demokratifostrande roll, men frågan är om inte också universitetens roll kan reformuleras.

Universitetsutbildningen har i sig förändrats från att ha varit en utbildning för ett fåtal (en elitutbildning) till att bli en utbildningsform som snart sagt var och en deltar i (en massutbildning) i detta sammanhang har den svenska debatten främst rört frågan hur vi kan säkra universitetens utbildningskvalitet och effektivitet. Tiden är kanske mogen för att ge universitet och högskolor en demokratisyfande uppgift av det slag som Nussbaum förordar.

Det är möjligt att relatera det amerikanska akademiska kulturkriget till ett vidare samhällsligt sammanhang. Explosionen av nya kurser och fokuseringen på olika minoriteters historiska och kulturella skillnader reflekterar samtidigt en förskjutning inom det politiska fältet från en fokusering på ekonomisk och social jämlikhet till en kulturell kamp för erkännande och gränsättande. Vänsterintellektuella har fjärrat sig från klassfrågor och är mer upptagna med frågor om kön, etnicitet och identitet och de nya nyckelorden är "erkännande" och "difference". I detta avseende kan man säga att Nussbaum bidra till ett sätt att förstå en politisk förskjutning i ett multikulturellt samhälle där frågan som handlar om hur man skall erkänna mänskliga olikheter inte behöver utesluta frågan om redistributiv rättvisa (det vill säga fördelningen av ett samhälles resurser). Kommer den svenska utbildningspolitiken också att bli en arena för att artikulera identitetspolitiska frågor?

Referenser

Coetzee, John M (1987): *Mr Foe*. Stockholm: Brombergs.

Coetzee, John M (1990): *Järnålder*. Stockholm: Brombergs.

Dewey, John (1916/1966): *Democracy and Education*. New York: The Free Press.

Sv övers: (1999): *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.

MacIntyre, Alasdair (1981): *After Virtue*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

Nussbaum, Martha C (1986): *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nussbaum, Martha C (1990): *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nussbaum, Martha C (1990): *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, Martha C. (1997): *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.